

پیشینه تاریخی پخش مستقیم مذاکرات مجلس از رادیو

● دکتر محمدرضا ترکی
مدیر شبکه فرهنگ

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

جمهوری اسلامی ایران، رادیو و روزنامه رسمی موظف به پخش و انتشار این مذاکرات هستند. در اصل شصت و نهم قانون اساسی آمده است:

«مذاکرات مجلس شورای اسلامی باید علنی باشد و گزارش کامل آن از طریق رادیو و روزنامه رسمی برای اطلاع عموم منتشر شود»

در مجموع، پخش مشروح مذاکرات

بیشتر شود؛ البته به این شرط که رادیو و مجلس، هر دو در نظیر آموزش‌های جامعه‌شناسی و خواست مردم حرکت کنند و تعامل این دو در بستری منطقی صورت بگیرد.

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، مشروح مذاکرات جلسات علنی مجلس شورای اسلامی، به صورت مستقیم از رادیو (در حال حاضر از طریق شبکه فرهنگ) به اطلاع مردم می‌رسد. براساس قانون اساسی

مجلس به (معنی پارلمان) و رادیو، هر دو از مظاهر دنیای امروزند که سال‌های طولانی از حضور آنها در کشور ما نمی‌گذرد. تجربه تاریخی نشان می‌دهد که این دو پدیده، تأثیراتی عمیق و تعیین‌کننده بر اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ما داشته‌اند. بی‌شک، وقتی این دو در کنار یکدیگر مطرح شوند، می‌توان انتظار داشت که میزان تأثیرگذاری آنها بر فضای جامعه

مجلس شورای اسلامی از رادیو، آثار مثبت فراوانی در جلب اعتماد مردم و شفافیت فضای سیاسی و آگاهی مردم از خدمات نمایندگان خود داد و از دستاوردهای انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

البته بررسی دقیق آثار بخش مستقیم مذاکرات مجلس، نیازمند مطالعات اجتماعی و نظرسنجی‌های میدانی است. آنچه در این مقاله سعی می‌آید، بررسی سیر تاریخی حوادثی است که مستقیم یا غیرمستقیم، منجر به تصویب اصل شصت و نهم قانون اساسی شده است. به این منظور می‌باید به سال‌های آغاز دهه سی و مجلس دوره هفدهم برگردیم.

مجلس دوره هفدهم به کانون مبارزات سیاسی مبدل شد. در این دوره رادیو نیز به عنوان یک رسانه فراگیر و مؤثر، جای خود را در جامعه ایرانی باز کرده بود و با گذشت حدود یک دهه از تأسیس آن، رسانه‌های حرفه‌ای و جدی‌ی محبوب می‌شد.

آنچه برای نخستین بار فکر بخش مستقیم مذاکرات مجلس را در ذهن رجال سیاسی آن روزگار انداخت، نحوه انعکاس اخبار مجلس، به ویژه نقل نمایندگان موافق و مخالف از رادیو بود.

حذف و سانسور اخبار مرتبط با مجلس، قبل از این تاریخ امری متداول بود، اما ساز شدن فضای سیاسی و حساسیت یافتن مسائل و مباحث مجلس در نوزدهم آگست عمومی، دیگر این امورا بر نمی‌تابید. نمونه‌ای از اعتراضات جدی به وضعیت انعکاس اخبار مجلس در رادیو، نامه رئیس وقت مجلس، درضا حکمت، به کفیل نخست‌وزیر است که تاریخ ۱۳۳۰/۷/۲۵ را بر پیشانی دارد.

«... آقایان نمایندگان محترم مجلس شورای ملی از وضع اداره تبلیغات و بخش اخبار در قسمت نشر اخبار جلسات علنی مجلس شورای ملی و بیانات آقایان نمایندگان محترم اظهار عدم رضایت کرده‌اند و اظهار می‌دارند، بیانات آنها را با تحریف منتشر می‌کنند، البته این ترتیب، خوشایند نیست و مقتضی است دستور

فرمانده اداره تبلیغات و رادیو، با عین بیانات آقایان نمایندگان موافق و مخالف را بخش کند یا اساساً از نشر آن صرف‌نظر شود»^۱

چند روز بعد (۱۳۳۰/۷/۲۵) مجلس شورای ملی، برای جلوگیری از تحریف و بخش‌گزینی اظهارات نمایندگان، طی نامه‌ای از اداره کل انتشارات و تبلیغات تقاضا می‌کند که چریان مذاکرات علنی

برای نخستین بار در روز یکشنبه ۱۷ آذرماه ۱۳۳۰ مذاکرات علنی مجلس شورای ملی به صورت مستقیم از رادیو تهران پخش می‌شود.

جلسه علنی آن روز در ساعت ده و پانزده دقیقه صبح آغاز می‌شود و رئیس مجلس، سردار فاخر حکمت، بخش مذاکرات از رادیو را اعلام می‌کند:

«قاآقایان مطلع باشند و همه‌مه شلوغی، دیگر در بین نباشد».

مجلس مستقیماً از رادیو تهران پخش می‌شود و به این منظور از یکبیر فرهنگتد، رئیس اداره کل انتشارات و تبلیغات، دعوت می‌کند برای انجام دادن مذاکراتی در این خصوص، به کارپردازی مجلس مراجعه کند. فرهنگتد پس از حضور در این جلسه، در تاریخ ۱۳۳۰/۷/۲۵ در دکتر مصدق کتب تکلیف می‌کند:

«...اینکه با عرض مراتب، مستعذی است نظریه مبارک را امر به ابلاغ فرمانده تا ترتیب پخش مذاکرات مجلسین از نظر فنی داده شود»^۲

دکتر مصدق چند روز بعد موافقت می‌کند. در نامه‌ای که به تاریخ ۱۳۳۰/۷/۱۶ به انحصاری عباسی فیزیسی «از طرف نخست‌وزیر» رسیده می‌خواهیم: «... با موضوع پخش چریان مذاکرات علنی مجلسین از رادیو تهران که مورد تقاضای مجلس شورای ملی است، موافقت حاصل است. مقتضی است ترتیب اجرای این منظور به نحو رضایت بخش داده شود»^۳

برای نخستین بار در روز یکشنبه ۱۷ آذرماه ۱۳۳۰ مذاکرات علنی مجلس شورای ملی به صورت مستقیم از رادیو تهران پخش می‌شود. جلسه علنی آن روز در ساعت ده و پانزده دقیقه صبح آغاز می‌شود. و رئیس مجلس، سردار فاخر حکمت، بخش مذاکرات از رادیو را اعلام می‌کند تا آقایان مطلع باشند و همه‌مه و شلوغی، دیگر در بین نباشد»^۴

دوره هفدهم مجلس شورای ملی به راستی با آشوب‌ترین و پرهیاهوترین دوره مجلس بود. موافقان و مخالفان دکتر مصدق در قالب اکثریت و اقلیت صف‌آرایی کرده بودند و به نقل‌های آنتن‌ی علیه یکدیگر می‌پرداختند. در آن روزها، مجلس اگر به خاطر نظاره‌های سیاسی و درگیری جناح‌ها و دست به گریبان شدن نمایندگان موافق و مخالف دولت به تعطیلی کشیده نمی‌شد، در فضای ناآرام رسمیت می‌یافت و عمده وقت مجلس به جای قانون‌گذاری، با نقل‌های تند و آنتن‌ی موافق و مخالف تلف می‌شد. در چنین شرایطی، پخش مذاکرات مجلس از رادیو، اگر چه بر آگاهی مردم از اوضاع جناح‌های سیاسی و دارالشورا می‌افزود، اما می‌توانست بر آتش التهابات سیاسی دامن بزند و ناظران حرفه‌ای مجلس را به موضوع‌گیری‌های سیاسی تندتر برای جلب افکار عمومی و مخاطبان رادیو تشویق کند. طبیعتاً چنین مجلسی کمتر می‌توانست به قانون‌گذاری و بحث‌های آرام و منطقی بپردازد و شایعت زیادی به تالار سخنرانی داشت:

جلسه بعدی مجلس به تاریخ سه‌شنبه ۱۳۳۰/۷/۱۹ با آشوب کشیده شد. تیز صفحه

عمسوم آقاسیان محترم خواه شد بود و این جانب نیز ناگزیر خواهم شد دستور بدهم عذر نماینده و مخیر آن اداره را از جلسات علنی بخواهند.^(۸)

رابطه سوء تفاهم آمیز رادیو و مجلس همچنان کج دار و مریض ادامه می‌یابد تا به بهار سال سرتوشست سال ۱۳۳۲ می‌رسیم. در این دوره حوادث و تنازعات سیاسی شتاب می‌گیرد و مجلس همچنان کانون تنشجات سیاسی است. با این تفاوت که صف‌بندی جناح‌ها نسبت به سال ۳۰ دجسار تحولانی شده. سه‌ویزه صف طرفداران آیت الله کاشانی و دکتر مصدق از یکدیگر فاصله گرفته و نهضت ملی دستخوش تنازع و اختلاف درونی گشته است.

در تاریخ ۱۳۳۲/۳/۳۱ آیت الله کاشانی، به عنوان رئیس مجلس، با ارسال نامه‌ای نسبت به اعاتت به برخی نمایندگان توسط رادیو - که در دست طرفداران مصدق بود، اعتراض می‌کند.^(۹) در تاریخ ۱۳۳۲/۳/۱۹ دکتر مقسفر بقسانی کرمانی، از طرف فراکسیون نجات نهضت، نامه‌ای به رئیس مجلس می‌نویسد و درخواست می‌کند، برای جلوگیری از انحراف افکار عمومی و استتار حقیقی مهمه ملکیتی... به دولت تأکید فرمایند تا قبل از تشکیل جلسه علنی، موجهات اتصال میکروفون مجلس شورای

پخش مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی از رادیو، آثار مثبت فراوانی در جلب اعتماد مردم و شفافیت فضای سیاسی و آگاهی مردم از خدمات نمایندگان خود داد و از دستاوردهای انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

نحوه انعکاس اخبار مجلس ادامه داشت و عسده‌ای رادیو با اسسه غیرضی و زری و رعایت نکردن اصل بی‌طرفی منتهم می‌گردید. چند ماه بعد به تاریخ ۱۳۳۲/۷/۲۳ رئیس مجلس نامه‌نندی به مسئولی رادیو مثنی‌نویسد و سه تبعیض در پخش نطق نمایندگان اعتراض می‌کند: «از طرف مخیر پارلمانی و گوینده رادیو تهران نسبت به انتشار و پخش نطق آقایان نمایندگان محترم... تبعیض می‌شود... مثلا پرویز نطق آقای حاتری‌زاده... را تماما در رادیو قرائت نمودند، ولی نطق آقای فرامرزی، نماینده دیگر را ناقص و مجمل اشاره کرده‌اند. اگر این رویه ادامه پیدا کند، از حدود بی‌طرفی خارج و موجب شکایت

اول روزنامه اطلاعات در آن روز از این قرار بود، امروز در مقابل تریبون مجلس، بین تماشاچیان، زده‌خورد در گرفت و تالار جلسه علنی مجلس، ناظر جنجال و تظاهرات عجیب و بی‌سابقه بود.

در جلسه‌ای که آن روز به صورت غیرعلنی برگزار شد و شرح آن در روزنامه اطلاعات همان تاریخ آمده، به نگرانی از ادامه پخش مذاکرات اشاره شده است. فرامرزی، یکی از نمایندگان اقلیت، در این باره می‌گوید:

«راجع به اتصال جریان مجلس به رادیو من عقیده دارم افلا پانزده جلسه آزمایش کنید ببینیم چه می‌شود. وقتی رادیو دولتی به مجامع غیررسمی وصل می‌شود، چه‌طور به مجلس متصل نشود. رادیو رایسه مجمع مسلمانان مجاهد وصل کردند و سه مسن و فولادوند فحش دادند.» (بخندند حضار)^(۱۰)

و دکتر معظمی، یکی دیگر از نمایندگان، در جلسه غیرعلنی مورخ ۱۳۳۲/۸/۱۱ اعلام می‌کند: قسمتی از این تنشجات مربوط به اتصال جریان مجلس به رادیو است.^(۱۱) بدیهی است در چنین شرایطی که جلسات مجلس به صورت نامنظم و همراه با هیاهو تشکیل می‌شد، پخش مذاکرات نمی‌توانست تداوم یابد. با این همه گله‌های نمایندگان اقلیت از

ملی را به رادپو تهران فراهم نمایند^(۱۰).

چون فراکسیون آزادی مجلس هم همین قضایا را داشت، آیت الله کاشانی نامهای برای دکتر مصدق، نخست وزیر وقت، می نویسد و از او می خواهد: «جریان مذاکرات جلسات علنی مجلس شورای ملی به وسیله رادپو تهران پخش گردد تا نقاضای آقایان نمایندگان برآورده شود، ضمناً قدم صحیحی در روشن نمودن افکار عمومی برداشته شود»^(۱۱).

دکتر مصدق، بنا آن که دو سال قبل، پیشنهاد پخش مذاکرات از رادپو را پذیرفته بود، با پیشنهاد کاشانی مخالفت می کند و دلایل مخالفت خود را در نامه ای اجمالاً شرح می دهد:

ریاست محترم مجلس شورای ملی

مرفومه مورخه ۳۶/۱۸ درخصوص

پخش مستقیم جریان مذاکرات جلسات علنی مجلس شورای ملی از رادپو عروصول داد و بیه اداره کسل انتشارات و تبلیغات دستور لازم داده شد.

و تمهیدات مخابرات بین المللی اجرای این امر غیر مقصور می باشد^(۱۲).

علل مخالفت دولت، با تفصیل بیشتری در نامه بشیر فرهنگه، مدیرکل انتشارات و تبلیغات دولت، به تاریخ ۳۶/۱۸

آمده است که به طور خلاصه از این قرار است:

۱. محدود بودن فرستنده ها.

۲. فرستنده های موجود علاوه بر پخش برنامسه های رادپو تهران، در ساعات بین برنامه ها برای ارتباط تلفنی و نگارگری کشور با نقاط مختلف جهان مورد استفاده قرار می گیرد و پخش جلسات علنی مجلس شورای ملی با ساعاتی که ارتباط مخابراتی کشور با خارجه برقرار است مصادف می شود.

۳. ساعات شروع و ختم مذاکرات، معین و مشخص نیست و با پخش جریان مورد نظر، اجرای برنامه های رادپو کشور مختل می شود.

۴. در هیچ یک از کشورهای جهان، بدون استثناء تاکنون مبادرت به چنین اقدامی نشده است^(۱۳).

اما به نظر می رسد که این حرف ها بهانه های پیش نبود، واقعیت این بود که دولت با مجلس مقدمه مشکل پدید آورده بود و نمی خواست زیر بار پخش مذاکرات و نطق های نمایندگان برود. اختلاف نظر دکتر مصدق با آیت الله کاشانی در اولین دوره چهری نیست که کسی از آن بی خبر باشد. این بود که مصدق حتی با درخواست بعدی کاشانی، مبنی بر پخش نوار مذاکرات

مجلس هم موافقت نکرد و آن را مسکوت گذاشت. این درخواست در تاریخ ۱۳۳۶/۱/۲۱ تسلیم دفتر او شده بود^(۱۴).

مصدق چون مجلس مقدمه را به تبع اهداف دولت خود نمی دید، کمتر از دو ماه بعد در مردادماه ۱۳۳۲ برای منحل کردن مجلس به فراتر اقدام متوسل شد. اما وقوع کودتای ۲۸ مرداد به فاصله بسیار کوتاهی همه رشته های او را پاره کرد و مملکتی را که بیوه دچار نفرت و تنازعات سیاسی شده بود در کام استعمار فرو برد!

در آستانه انقلاب اسلامی

پخش مذاکرات مجلس از رادپو، همیشه با گشایش فضای سیاسی کشور مقارن بوده است. هر وقت نسیم گشایش وزیده و مجلس به جانب مردم گرایش نشان داده، آگاهانه مردم به اوضاع مجلس افزایش یافته است و هرگاه فضای سیاسی جامعه بسته تر شده، بر ضخامت دیوارهای فاصله افزوده شده است. بدیهی است که مجلس بعد از کودتا، مجالسی بودند فرمایشی و بی اعتبار به رأی و خواست مردم. چنین مجالسی خود را در برابر مردم پاسخگو نمی دیدند و وظیفه داشتند متویات سردمداران حکومت را در قالب قانون به تصویب برسانند. تصویب قوانین خائنانه ای

آنچه برای نخستین بار
فکر پخش مستقیم
مذاکرات مجلس را در
ذهن رجال سیاسی آن
روزگار انداخت نحوه
انعکاس اخبار مجلس
به ویژه نطق نمایندگان
موافق و مخالف از رادپو
بود.

خشم مردم.

در آن روزها بسود که از سوی شریف‌اسامی به وزارت اطلاعات و جهانگردی تأکید شد تا موجبات انتشار کامل گزارش‌ها و مذاکرات در مجلس به هنگام طرح برنامه دولت فراهم شود.^(۱۳) در نتیجه مذاکرات مجلس از رادیو و تلویزیون پخش شد.

روزنامه اطلاعات در روز ۱۳۵۷/۶/۲۷ نوشت: «بخش مستقیم و بی واسطه و بدون رتوش اظهارات نمایندگان مجلس ازشیکه رادیو و تلویزیون... در بسیاری از زمینه‌ها برای مردم جالب و تمساشایی بود... به خصوص سیاق عبارات، استعاره‌ها و کنایه‌های برخی از سخنرانان، از نکته‌های یادماندنی تاریخ پارلمانی ما خواهد بود.^(۱۴)» واقعیت آن است که نطق‌های انتقادآمیز عده‌ای از کلاهی مجلس، به جای آن‌که نماد آزادی بیان و باز شدن فضای سیاسی تلقی شود، در نظر مردم، عیسه‌شپازی

پخش مذاکرات مجلس از رادیو، همیشه با گشایش فضای سیاسی کشور مقارن بوده است هر وقت نسیم گشایشی وزیده و مجلس به جانب مردم گرایشش نشان داده، آگاهی مردم به اوضاع مجلس افزایش یافته است و هرگاه فضای سیاسی جامعه بسته‌تر شده، بر ضخامت دیوارهای فاصله افزوده شده است.

چون کابینولاسیون که در جلسات غیرعلنی و به دور از چشم مردم اتفاق افتاد، نمونه‌ای است از عملکرد این مجلس، طبعاً آنچه در این مجلس موضوعیت نداشت ضرورت آگاهی مردم از مشروح مذاکرات مجلس بود.

در تمام بیست و سه دوره مجلس پیش از انقلاب، مجلس جز در دوره سپار کوناهی در دوره دکتر مصدق، که شرح آن گذشت، و مقطع کوتاهی در آخرین ماه‌های حکومت پهلوی، تن به تجربه پخش مذاکرات خود از رادیو نداد.

در واپسین ماه‌های حکومت پهلوی که نهضت اسلامی در سراسر کشور فراگیر شده بود، رژیم، برای حفظ خود به ترفندی تازه دست زد. این ترفند عبارت بود از روی کار آوردن دولت آشنسی منس به زمامداری شریف‌اسامی، اعلام فضای به اصطلاح باز سیاسی و دستگیری عده‌ای از سران پدماژ رژیم به منظور فروشاندن آتش

کم‌ارزش و دیر هنگامی به شمار آمد که تنها می‌توانست آنان را با مفاسد حکومت از زبان وابستگان به آن آشکار کند.

مجلس خبرگان قانون اساسی

با پیروزی انقلاب اسلامی زمینه برگزاری انتخابات آزاد و تشکیل

علنی باشد و گزارش کامل آن در روزنامه رسمی منتشر شود و از طریق رسانه‌های گروهی به اطلاع مردم برسد.

در جلسه سی و یکم مجلس خبرگان به تاریخ ۱۳۵۸/۶/۲۹ این اصل مورد بررسی قرار گرفت، چنان‌که ملاحظه می‌شود دراصل

در تصام بیست و سه دوره مجالس پیش از انقلاب، مجلس جز در دوره بسیار کوتاهی در دوره دکتر مصدق و مقطع کوتاهی در آخرین ماه‌های حکومت پهلوی، تن به تجربه پخش مذاکرات خود از رادیو نداد.

مجلس‌های مردمی فراهم شد و این امکان فراهم آمد که مردم از مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مستقیماً از طریق رادیو مطلع شوند.

با مطالعه صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به وضوح آشکار می‌شود که خبرگان قانون‌اساسی بر این نکته اصرار داشته‌اند که مجلس باید زیر نظر مردم فعالیت کند و مردم همواره باید از مباحث مطرح شده در مجلس باخبر باشند. خبرگان قانون‌اساسی که سابقه مبارزه با مجالس غیرمردمی را پشت سر گذاشته بودند، تلاش کردند جلسات غیرعلنی را مشروط به شرایط خاص و معینی بکنند؛ تعداد جلسات غیرعلنی را به حداقل برسانند و در نهایت، اختیار مصوبات جلسات غیرعلنی را تابع مقرراتی خاص قرار دهند.

روح اصل شصت و نه قانون‌اساسی پیش‌گیری از سه وجود آمدن مجالس غیرمردمی و پنهان‌کار است. خبرگان قانون اساسی با تصویب این طرح تلاش کرده‌اند در آینده هیچ‌گاه هیچ مجلسی به خود اجازه ندهد در جلسات غیرعلنی حیثیت و منافع منمکتس را به معرض فروش بگذارد و هیچ‌گاه شاهد تکرار تجربیات تلخی چون تصویب کاپیتولاسیون نباشیم.

به این منظور در اصل ۵۲ پیش نویس قانون اساسی (اصل ۵۲ گروه تخصصی خبرگان) آمده بود:

مذاکرات مجلس شورای ملی باید

پیش‌نویس نامی از رادیو برده نشده و تنها از روزنامه رسمی و رسانه‌های گروهی یاد شده‌است. بدیهی است که رسانه‌های گروهی شامل رادیو و تلویزیون و رسانه‌های مکتوب و غیر مکتوب هم از دولتی و غیر دولتی می‌شود.

در جلسه یاد شده این اشکال مطرح شد که «اولاً این کلمه «رسانه‌های گروهی» که عطف به «اباد» می‌شود، دولت را موظف می‌کند که مذاکرات را به تمام رسانه‌های گروهی بدهد که بعضی از آنها دولتی نیست و ممکن است برای آنها بهای زیادی بپردازد. ضرورتی ندارد که رسانه‌های گروهی مجبور باشند...» (۱۷)

به واسطه این اشکال و مشکلات دیگر، مجلس خبرگان اصل ۵۲ پیش‌نویس را به گروه تخصصی عودت داد تا پس از بررسی بیشتر مجدداً در جلسات بعدی مطرح شود. سرانجام اصل ۵۲ بار دیگر در جلسه شصت و پنجم خبرگان به تاریخ ۱۳۵۸/۷/۲۰ در دستور کار قرار گرفت و با افزودن واژه «رادیو» به جای «رسانه‌های گروهی» که قبلاً حذف شده بود و با تغییراتی دیگر در مورد جلسات غیرعلنی، با اکثریت پنجاه و دو رأی، از پنجاه و هفت رأی به تصویب نهایی رسید. این اصل هم اکنون بعد از تجدید نظر در قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ به عنوان اصل شصت و نهم قانون‌اساسی جمهوری اسلامی ایران شناخته می‌شود.

گفتنی است که در اصل یاد شده، صراحت لفظی به «پخش مستقیم» مذاکرات

مجلس شورای اسلامی وجود ندارد، اما از زمان افتتاح مجلس شورای اسلامی تاکنون، براساس فهم عرفی و شاید براساس فهم «شور» از امر «اباد» همواره جلسات علنی مجلس به صورت مستقیم از رادیو پخش شده‌است. البته در همه دوره‌های مجلس، به واسطه مشکلات پیش‌بینی نشده فنی گاه قطع و وصل‌ها و وقفه‌های بسیار کوتاهی در جریان پخش برخی از جلسات پیش‌آمده که در چنین اموری تقریباً اجتناب‌ناپذیر است.

حواشی

۱. اسنادی از تاریخچه رادیو در ایران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹، ص ۲۷۰-۳۶۹.
۲. همان، ص ۳۷۲.
۳. همان، ص ۳۷۳.
۴. روزنامه اطلاعات، یکشنبه ۱۳۳۰/۹/۷.
۵. همان، سه شنبه ۱۳۳۰/۹/۱۳، ص ۱.
۶. همان، ص ۵.
۷. همان پنجشنبه ۱۳۳۰/۹/۲۱، ص ۵.
۸. اسنادی از تاریخچه رادیو در ایران، ص ۲۰۲-۲۰۳.
۹. همان، ص ۲۱۰.
۱۰. همان، ص ۲۱۲.
۱۱. همان، ص ۲۱۱.
۱۲. همان، ص ۲۱۲.
۱۳. همان، ص ۲۱۳ و ۲۱۶.
۱۴. همان، ص ۲۱۷.
۱۵. روزنامه اطلاعات، شنبه ۱۳۵۸/۶/۲۸.
۱۶. همان، دوشنبه ۱۳۵۸/۷/۲۷، ص ۳.
۱۷. صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اداره کلی امور فرهنگی در روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۸۱۵.
۱۸. همان، ج ۳، ص ۱۸۰۱-۱۸۰۶.

